

Aspudden och Midsommarkransen

Kulturmiljöutredning
2012-03-15

Kulturmiljöutredning Aspudden/Midsommarkransen

Beställare: Gustaf Schneider, Exploateringskontoret, Stockholms stad

Projektgrupp/granskningssynpunkter

Linda Palo, Stadsbyggnadskontoret

Agneta Schill, Exploateringskontoret

Nyréns Arkitektkontor AB

Anna Birath, byggnadsantikvarie

Maria Lorentzi, byggnadsantikvarie

Lisa Runnéus, landskapsarkitekt

Foto: Nyréns Arkitektkontor om inget annat anges

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

INLEDNING	4
Bakgrund och syfte	4
Avgränsning	4
KULTURHISTORISKT VÄRDEFULL BEBYGGELSE	5
Klassificering och varsamhet.	5
Lagskydd	5
Karta - Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse	6
Metoder för att beskriva kulturhistoriska värden	7
HISTORIK	8
Varför förstad i sydväst?	8
Tiden före förstäderna	8
Förstädernas uppkomst	9
Södra förstadsbanan	10
Utbyggnad och stagnation	11
Nya tag	11
1940-talets expansion	12
1960-talets nedgång	13
Förortens renässans	14
Karta - Bebyggelsens ålder	15
BEBYGGELSEKARAKTÄRER	16
Vad karaktäriserar området i stort?	16
Karta - Bebyggelse typer	17
Förstad och vinstmaximering	18
Hygien och modernism	18
Upprustning och förtätning	20
ATT KOMPLETTERA BEFINTLIGA BEBYGGELSEMILJÖER	21
Äldre förstad med slutna/halvslutna kvarter	21
Lamell-, punkthus- och villabebyggelse i park	21
Karta - Sammanhängande bebyggelsemiljöer	23

FÖRDJUPNING 1, BRANDSTEGEN 1, ANTIKVARISK FÖRUNDERSÖKNING	25
<i>Sammanfattning</i>	25
Inledning	26
Bakgrund och syfte	26
Uppdragets avgränsning	26
Fastighetsdata	26
Fastighetens kulturhistoriska klassificering och lagskydd	27
Värdebeskrivning	28
Verksamhetshistorik	31
Beskrivning av byggnaderna	33
Byggnadernas och tomtens bevarandegrad	35
Känslighet och tålighet för förändringar	36
Sammanfattning av fastighetens och tomtens känslighet/tålighet	37
Sammanfattning av exteriörernas känslighet/tålighet	38
Sammanfattning av interiörernas känslighet/tålighet	39
Byggnadshistorik i punktform	41
FÖRDJUPNING 2, MIDSOMMARKRANSEN 1:8, STORA NYBORG	43
<i>Sammanfattning</i>	43
Inledning	44
Bakgrund och syfte	44
Uppdragets avgränsning	44
Fastighetsdata	44
Kulturhistoriskt värde	45
Fastighetens kulturhistoriska klassificering och lagskydd	45
Värdebeskrivning	45
Historik	46
Beskrivning av fastigheten	47
Bostadshuset	47
Trädgården	48
Känslighet/Tålighet för förändringar	49
Vad är känslighet/tålighet?	49
Känslighet/Tålighet inom kv. Midsommarkransen 1:8	50
KÄLLOR OCH LITTERATUR	51
Arkiv	51
Tryckta källor	51
Muntliga källor	51
Övrig källor	51

INLEDNING

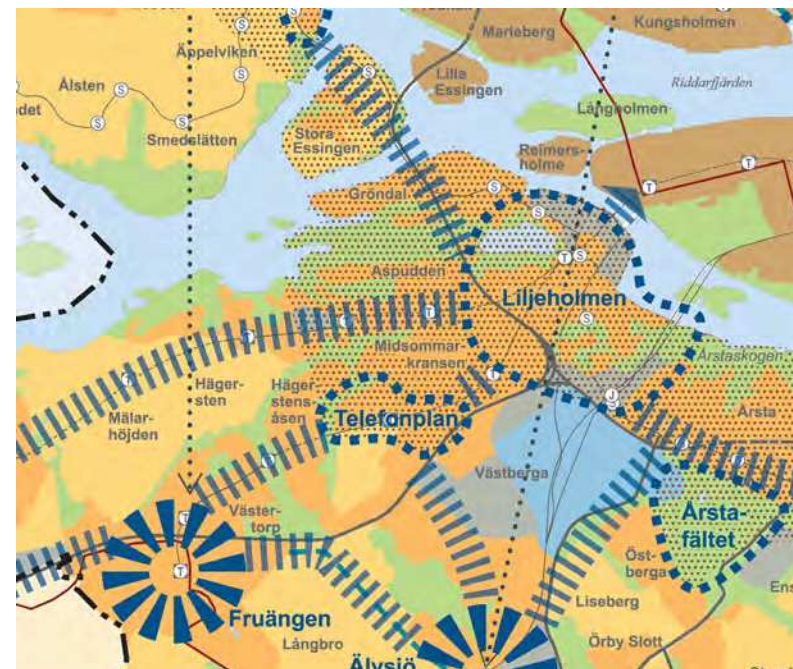
Bakgrund och syfte

Stockholms stad utför för närvarande ett programarbete för stadsdelarna Aspudden och Midsommarkransen. Utredningen görs i linje med *Promenadstaden – Översiktsplan för Stockholm* som anger att det särpräglade naturlandskapets karaktärsdrag tillsammans med bebyggelsens årsringar är utgångspunkter när man på ett resursmässigt hållbart sätt ska söka nå *Vision 2030 – En stad i världsklass*. Genom fyra stadsutvecklingsstrategier vill man nå målet, av vilka tre av dem berör Aspudden och Midsommarkransen; *Fortsätt stärka centrala Stockholm*, *Koppla samman stadens delar* och *Främja en levande stadsmiljö*. I översiktsplanen slås fast att närförorterna ingår i den centrala staden. Dessa ska genom förtätning och tydligare sammankoppling med staden innanför tullarna upplevas som en del av den centrala staden. Kvarterstaden som princip anses som lämplig för ett fungerande stadsliv, men förtätningsslösningarna måste anpassas till varje stadsdels kulturhistoriska värde, unika karaktär och kvaliteter.

För att få ökad förståelse för och kunskap om de kulturhistoriska värden som ligger i den redan bebyggda miljön har staden beställt denna utredning som redogör för de två stadsdelarnas historia, karaktär, kulturhistoriskt skyddade miljöer och bebyggelsens värde, samt föreslår förhållningssätt ur en kulturmiljövårdande synvinkel vid nytillskott i den redan bebyggda miljön. Utredningen består även av fördjupade kulturhistoriska analyser av två fastigheter som ligger i anslutning till den östra entrén till områdena, närmast innerstaden.

Avgränsning

Kulturmiljöutredningen beskriver förorterna Aspudden och Midsommarkransen i stora drag, både vad gäller historik och karaktär. Det kulturhistoriska värdet beskrivs för de två fastigheterna Brandstegen 1 och Midsommarkransen 1:8, varefter de analyseras vad gäller känslighet/tålighet för ändring. Utredningsområdet omfattar inte stadsdelarnas perifera områden av industriell karaktär även om förändringar i dessa områden också påverkar stadsdelarnas karaktär. Gränsen för utredningsområdet redovisas på nästa uppslag, sidan 6.

Utsnitt från plankart till "Promenadstaden" - Översiktsplan för Stockholm, antagen 15 mars 2010. Karta från Stockholms stad.

KULTURHISTORISKT VÄRDEFULL BEBYGGELSE

Klassificering och varsamhet

All bebyggelse byggd före 1990 inom Aspudden och Midsommarkransen har inventerats och klassificerats år 2007-2008 av Stockholms Stadsmuseum. Byggnadsklassificeringen används i det dagliga arbetet inom Stockholms stads olika förvaltningar; i samband med detaljplanering, bygglovsprövning och rivningsansökningar. De olika klasserna kan kopplas till Plan- och bygglagens varsamhetsbestämmelser och förbud mot förvanskning vid ändring, PBL kap 8:13, 8:14 och 8:17.

De flesta byggnaderna i stadsdelarna är klassade som gula – de har ett visst kulturhistoriskt värde och där gäller varsamhet vid ändring. Ett mindre antal byggnader, ofta i centrala lägen, men även särpräglade områden såsom LM-staden, barnrikehusen på Schlytersvägen m.fl., är klassade som gröna. Bebyggelsen är särskilt värdefull och bör heller inte förvanskas. Två byggnader, Uppenbarelsekyrkan och Sankt Sigfrids kapell är byggnadsminnen och har klassificerats som blå, den högsta klassen. För dem gäller krav på varsamhet, förvanskningsförbud och de får inte ändras utan särskilt tillstånd.

Delar av Midsommarkransen, LM-staden och centrala Aspudden har pekats ut av Stockholms stadsmuseum som områden där särskild uppmärksamhet bör ägnas åt kulturhistoriska värden. Dessa miljöers stadsbyggnadskaraktärer upptogs i den förra översiktsplanen. Som en särpräglad årsring i Stockholms utveckling kommer de antagligen även att ingå i nya översiktsplanens Arkitektur Stockholm – Stadsbyggnadskaraktärer, som är under arbete.

Lagskydd

MB, Miljöbalken, kap 3 och 4, riksintresse

LM-staden i Midsommarkransen (Riksintresse AB 114) rymmer sådana speciella värden att den av Riksantikvarieämbetet bedömts vara betydelsefull för hela Sverige. Den har klassats som riksintresse för kulturmiljövärden för att den ska kunna bevaras för framtiden. I ett område av riksintresse får områdets värde eller betydelse inte påtagligt skadas av annan tillståndspliktig verksamhet. Riksintresset väger alltid tyngre än ett eventuellt motstående lokalt allmänintresse och områden av

Lamellhusen vid Cedergrensvägen/Pingstvägen.

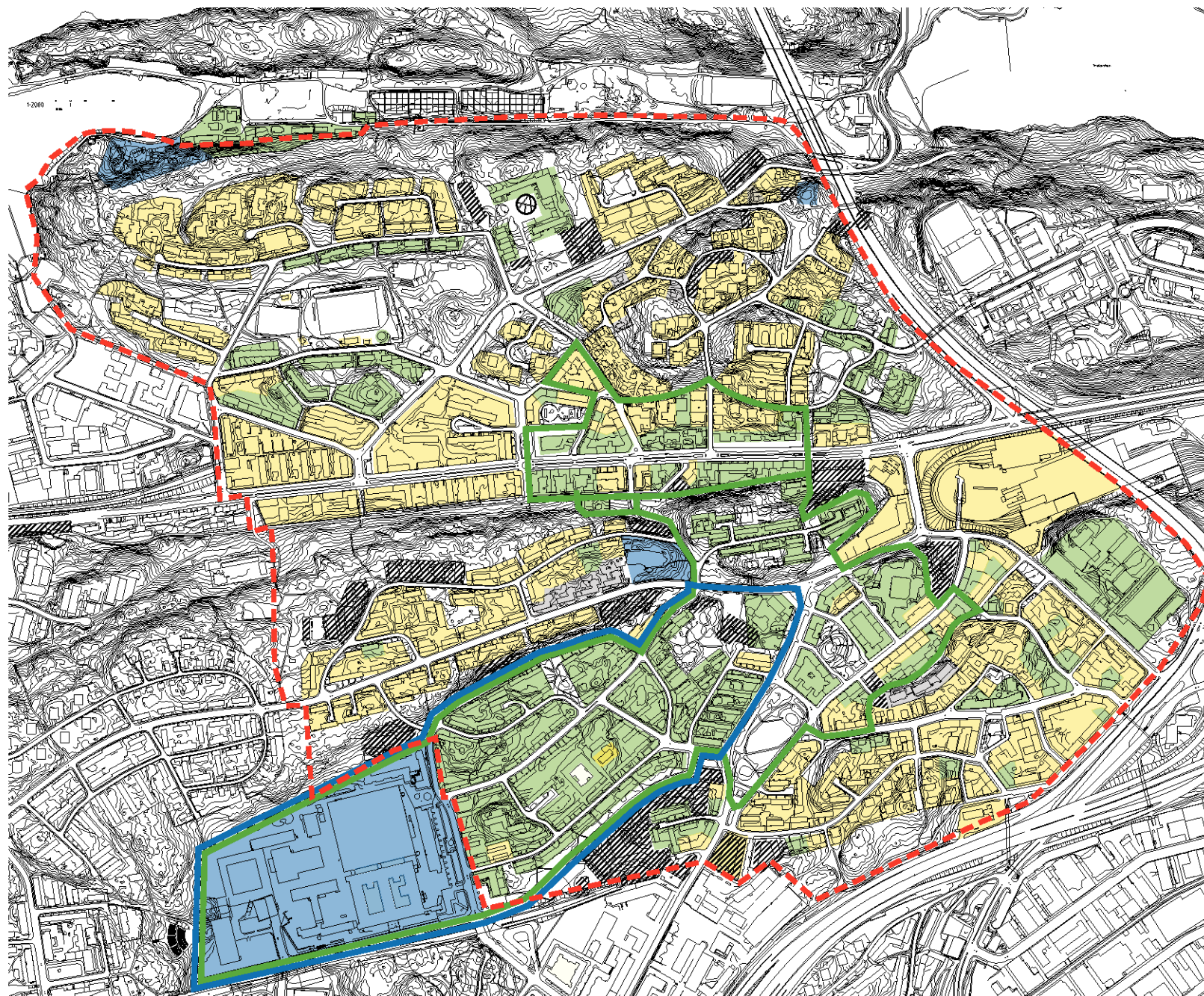

I LM-staden är rummet mellan husen lika viktigt att bevara som själva byggnaderna.

Karta - Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse

Kulturhistoriskt värdefulla
områden och Stockholms
stadsmuseums klassificering

- Område av riksintresse för
kulturmiljövärden
- Område där särskild
uppmärksamhet bör ägnas åt
kulturhistoriska värden
- Bebyggelse vars kulturhistoriska
värde är så högt att det
motsvarar fordringarna för
byggnadsminne
- Bebyggelse med särskilt högt
kulturhistoriskt värde
- Bebyggelse med visst
kulturhistoriskt värde
- Bebyggelse som ej går att hänföra
till ovanstående kategorier
- Bebyggelse som ännu ej är
klassificerad
- Gräns för utredningsområdet

riksintressen ska prioriteras i den fysiska planeringen.

Motiv för riksintresset: Bostadsområde med enhetliga flerbostadshus och nära anknytning till L. M. Ericssons nyetablerade fabriker, vilket speglar funktionalismens och 1930-talets strävanden inom arkitektur och planering med bostadssociala ambitioner.

Uttryck för riksintresset: Planeringen med smalhus placerade på rad i nordost-sydväst i en kuperad terräng. Gestaltningssmässiga värden med ”nya” planlösningar och omgivande grönska.

KML, Kulturminneslagen, kap 3, Byggnadsminne, kap 4, Kyrkligt kulturminne

Sankt Sigfrids kapell (Byggnadsminne) och Uppenbarelskyrkan och dess kyrkotomt (Kyrkligt kulturminne) är skyddade enligt Kulturminneslagen och får inte rivas, flyttas eller väsentligen ändras utan tillstånd från Länsstyrelsen. Alla ingrepp som berör kyrkornas exteriörer, interiörer, fasta inredning eller färgsättning är tillståndspliktiga. Kyrkotomten är det område som hör samman med kyrkobyggnadens funktion och som inte är en begravningsplats. Kyrkotomter får inte utvidgas, och fasta anordningar på tomten såsom byggnader, murar eller portaler får inte uppföras eller ändras utan ett beviljat tillstånd.

Metoder för att beskriva kulturhistoriska värden

För att beskriva byggnaders kulturhistoriska värden finns en vedertagen metod som under många år utarbetats av Riksantikvarieämbetet. Metoden utgår från två viktiga huvudkategorier: dokumentvärde och upplevelsevärde. Dokumentvärde är sådana aspekter av en byggnad som ger kunskap om historien, t.ex. byggnadsteknik, arkitekturhistoria, industriella processer, o.s.v. Upplevelsevärden är sådana aspekter som berör och skapar känslor, t.ex. arkitekturens estetik, en byggnads inverkan på närmiljön eller byggnaden som symbol för en verksamhet. I metoden finns också en kategori som kallas förstärkande värde. Det handlar bland annat om graden av autenticitet eller sällsynthet.

Uppenbarelskyrkans expressiva ostfasad på sitt podium av bergig hagmark är ett kyrkligt kulturminne som skyddas i Kulturminneslagen.

HISTORIK

Varför förstad i sydväst?

Midsommarkransen och Aspudden är tillsammans med Råsunda Stockholms första egentliga förstäder, även om Brännkyrka municipalsamhälle dit Aspudden och Midsommarkransen hörde, inte inkorporerades med Stockholm förrän år 1913 och Råsunda fortfarande tillhör Solna. Förstäderna tillkom genom privata initiativ och mark- och fastighetsspekulation, i motsats till de kommunalt genomreglerade samtida förorterna vid Enskede som uppfördes på mark ägd av Stockholms stad. Förutsättningen för dessa förstäders utbyggnad var den omfattande industrietableringen vid Liljeholmen. Industrierna anlades kring västra stambanans järnvägsstation i Liljeholmen som invigdes 1860. Runt industrierna växte det upp kåkstäder som idag till största delen är försvunna, t.ex. Årstaäng, Årstaskog och Sjövik. De sanitära förhållandena i kåkstäderna var usla och trångboddheten stor. Bostadsbristen och misären gjorde att fastighetsspekulanter såg det lukrativa i att bygga mer ordnade förstäder med moderna hyreshus i sten och likaledes moderna villakvarter för den skötsamma arbetaren.

Tiden före förstäderna

Midsommarkransen och Aspudden hörde fram till 1700-talets mitt till Årsta säteri, en av stockholmstraktens största gårdar. På 1760-talet avstyckades Hägerstens gård från Årsta. Till Hägersten hörde omfattande mark där idag stadsdelarna Gröndal, Aspudden, Midsommarkransen, Hägerstensåsen, Hägersten, Mälarhöjden, Bredäng och Västertorp finns. I Aspudden fanns torpen Stora och Lilla Aspudden och i Midsommarkransen torpen Stora och Lilla Nyborg, Kristineberg samt Midsommarkransen. Det senare torpet bedrev krog fram till 1800-talets mitt och hade som tecken på detta en symbol över dörren; en blomsterkrans. Under 1800-talets senare del sköttes torpen självständigt, antingen avsondrade eller utarrenderade. Vid torpen bedrevs större odlingar och efter slakttvångets upphörande 1847 uppkom flera slakterier och charkuterier i området. Befolkningen och bebyggelsen i området växte och runt sekelskiftet hade som exempel Midsommarkransen långt över hundra invånare. Vid båda de idag bevarade torpen, Emmalund i Aspudden och Stora Nyborg i Midsommarkransen, fanns slakterier.

Utsnitt ur 1817 års karta över Stockholm med omgivningar.

Källa: Stockholms stadsmuseum, Stockholmskällan

Utsnitt ur Häradsekonomska kartan 1901-1906. Källa Lantmäteriet.

Aspudden och Midsommarkransen

Kulturmiljöutredning 2012-03-15

Under 1870- och 1880-talen sålde Hägerstens gårds ägare bit för bit av sitt markinnehav. Köpare var åkeriäldermannen och lantbrukaren Per Lundqvist som några år senare började sälja av marken. Själva Hägerstens gård med nuvarande stadsdelarna Hägersten, Västertorp, halva Hägerstensåsen, Örnberg och Aspudden köptes 1894 av byggnadsaktiebolaget Olsson & Rosenlund. Vid hamnen nedanför Hägerstens gård etablerade man brädgård, tegelbruk och sågverk. Dagens Midsommarkransen såldes år 1900 till Fastighets AB Tellus och samma år såldes Aspudden till Byggnads AB Manhem. Manhemsbolaget utökade sitt område med Jacobsdal, nuvarande Örnberg, sålt 1905 av Olsson & Rosenlund.

Förstadernas uppkomst

Aspuddens exploatering påbörjades av firman Byggnads AB Manhem. Bolaget hade tidigare byggt arbetarbostäder på Södermalm, delvis på filantropisk grund. Efter att ha uppfört några mindre byggnader anlätade man arkitekten P.O. Hallman för att göra en modern organisk stadsplan i österrikaren Camillo Sittes anda. Hallmans stadsplan från 1906 visar oregelbundna kvarter och slingrande gator med utspridda monumentalbyggnader anpassade till topografin. Huvudgatan utgörs av dagens Blommensbergsvägen, där en tänkt spårvagnslinje från Gröndal löper. St. Sigfrids kapell flyttades 1903 från Vanadislunden till sin nuvarande plats nära Blommensbergsvägen och skulle ge den blivande arbetarbefolkningen själavård och andlig spis. Manhemsbolaget fick 1907 en ny styrelse och en direktör i form av Gustaf Svensson, tidigare kamrer på Nordiska Kreditbanken som handhaft AB Manhems affärer. Dennes bolag AB Gustaf Svensson & Co tillkom troligen för att göra snabba klipp och Manhemsbolaget fick en ny inriktning. Stadsplanen reviderades, den blev stramare med högre exploateringsgrad och övervägande slutna kvartersbebyggelse. Nuvarande Hägerstensvägen (då Jarlagatan) invid den gamla vägen till Hägerstens gård blev den nya huvudleden vid vilken de första förstadskvarteren kom att byggas med början år 1910. 1918 kom Hallman att rita en ny stadsplan för området. Strukturen med gator och kvarter i denna plan lever till stora delar kvar än idag, även om innehållet har ändrats.

Midsommarkransens exploatering skedde samtidigt som Aspuddens och på ett likartat sätt. Fastighets AB Tellus köpte torpen Stora och Lilla Nyborg, Kristineberg samt Midsommarkransen i avsikt att exploatera området med villor. En avstyckningskarta visar 154 villatomter. Då området inte hade det bästa ryktet döpte bolaget om det till Tellusborg, bildat genom en sammansättning av

P.O. Hallmans plan för Aspudden från år 1918. Inga rödmarkerade byggnader kom till utförande, men kvartersformerna lever kvar. Källa: Stockholms stad.

P.O. Hallmans plan för "Tellusborg 1" från år 1914, de centrala delarna av Midsommarkransen, är fortfarande till en del gällande. Källa Stockholms stad.

bolagets namn och torpens namn. 1905 startade bolaget ett tegelbruk med lertäkt i det som idag är Svandammsparken och flera byggnader uppfördes, troligen enklare flerbostadshus i trä. Tegelbruket blev dock ett misslyckande. Leran höll dålig kvalitet och sinade dessutom snart. Den misslyckade affären tvingade bolaget att lägga ner efter bara ett år.

Området förvärvades 1907 av den omsider ökände bankiren Olof Aschberg tillsammans med flera kompanjoner i bolaget Nyborgs AB, bildat samma år (namngivet efter torpen). Två bolag bildades för att exploatera området; Tellusborgs fastighets AB och AB Förstaden Midsommarkransen. Gränsen mellan bolagens områden gick längs med Stockholms stads vattenledning från Norsborg, idag Vattenledningsvägen. Hallman fick omgående i uppdrag att rita en stadsplan. Liksom i Aspudden följde planen den naturliga topografin med slingrande gator och oregelbundna kvarter med tät bebyggelse och märkesbyggnader i de centrala delarna och en större mängd glesare villabebyggelse i utkanten av området. Inte heller i Midsommarkransen kom Hallmans första planer att genomföras. För den södra delen gjorde Kommunaltekniska byrån en plan med högre exploatering år 1909 och ytterligare planer, däribland av Hallmans hand, tillkom på 1910-talet. Tomtförsäljning och bostadsbyggande påbörjades 1909.

Södra förstadsbanan

Byggbolagen insåg att kollektiva trafikförbindelser var nyckeln till att höja markpriserna och att skapa attraktiva alternativ till boende inom tullarna. När byggnadsplanerna spikats påbörjade omedelbart förhandlingar för att starta en privat spårvägslinje från Liljeholmen, genom Aspudden till Fridhems villastad (Mälarhöjden), med stickspår till Tellusborg och Midsommarkransen. Spårvägen genom Aspudden gick på Hägerstensvägen. Stickspåret till Tellusborg avvek från huvudbanan strax innan Aspudden och upp på Tellusborgsvägen med vändplan vid dagens Svandammsparken. Midsommarkransens spår avvek tidigare och följde Gamla Södertäljevägens sträckning för att svänga upp på Svandammsvägen. Spårvägen beviljades av Kungl. Maj:t i mars år 1910 och i augusti 1911 kunde samtliga linjer öppnas. Innan spårvägen öppnade hade Midsommarkransen trafikerats av en tillfällig busslinje. 1920 tog Stockholms Spårvägar över trafiken. 1938 förlängdes Tellusborgslinjen fram till L.M.Erikssons nya fabrik vid Telefonplan. Linjen till Midsommarkransen lades ner 1950. De kvarvarande linjerna lades ner 1964 när tunnelbanan stod klar.

Vykort över Aspuddens centrala gata, Jarlagatan, idag Hägerstensvägen. Foto taget runt 1918. Källa: Pressbyråns vykort

Midsommarkransen från ovan runt 1932. Lägg märke till spårvagnens vändplan vid nuvarande Svandammsparken. Flygfoto Oscar Bladh. Källa: Stockholms stadsmuseum, Stockholmskällan

Utbyggnad och stagnation

Mellan 1909 och 1912 byggdes mer än tusen bostäder i de båda förstäderna. Bebyggelsen i Aspudden var koncentrerad till Jarlagatan (nuvarande Hägerstensvägen) och bebyggelsen i Midsommarkransen uppfördes i huvudsak norr om Vattenledningsvägen. Bebyggelsen i båda de nya förstäderna ritades till stor del av samma välrenommerade arkitekter och ingenjörer; den ledande arkitektfirman Hagström & Ekman samt arkitekten Albin Brag, med ett förflutet på den likaledes stora arkitektbyrån Dorph & Höög. Bebyggelsen gavs en enhetlig jugend/nationalromantiskt inspirerad stil och standarden var efter tidens mått mätt god med rinnande vatten och wc, och genom affärs- och butikslokaler tillgodosågs livets nödtorft. Tidigt försågs samhällena med publika inrättningar, t.ex. fanns i Aspudden idrottsplats, badhus, dansbana och biograf.

Det visade sig snart vara svårt att hyra ut bostäderna i förstäderna. Hyrorna var lika höga som i innerstaden och tiderna var svåra efter storstrejken 1909. Trots omfattande reklamkampanjer gick inflyttningen trögt. Vid första världskrigets utbrott upphörde i stort sett utbyggnaden i båda förstäderna. Efter kriget avvecklade både Aschberg och Svensson sina intressen i förstäderna. När den bank som hade stora fordringar på förstadsbolagen likviderades år 1920 köptes Manhemsbolaget av AB Sveriges Litografiska Tryckerier medan Nyborgs AB levde kvar efter det att Aschberg själv emigrerat.

Nya tag

I slutet av 1930-talet återupptogs utbyggnaden av de båda förstäderna. I Aspudden blev HSB den dominerande aktören, medan utlokaliseringen av L.M.Erikssons fabriker till Telefonplan blev den stora motorn i Midsommarkransens utbyggnad.

Aspudden var under 1930-talet känt för att ha en befolkning som var aktiv i olika folkrörelser. Under tidigt 1930-tal organiserades t.ex. en hyresstrejk. Konfrontationer med Manhemsbolaget skedde även i samband med mindre moderniseringar av lägenhetsbeståndet. HSB köpte in tomter och uppförde modernare flerbostadshus på tomma tomter i kvarteretsstaden.

Midsommarkransens kvarterstad kompletterades under 1930-talet på samma sätt som Aspudden och i än större omfattning. Midsommarkransens centrala kvarter präglas fortfarande av funktionalistisk bebyggelse inpassad i den nationalromantiska stadsplanens kringbyggda kvarter.

L.M.Eriksson hade köpt upp mark runt nuvarande Telefonplan redan 1930. Den nya fabriken började

Aspudden. Erik Segersälls väg på 1930-talet. Flera av husen på bilden är idag rivna. Källa: Pressbyråns vykort

Aspudden. Erik Segersälls väg 1986 med flera nybyggda hus. Idag är gatan gånggata. Foto Börje Fredin, ur "Gröndal och Aspudden".

byggas 1936, och samtidigt byggdes arbetarbostäderna i LM-staden. Den nya tidens stadsplan med hus i park för största möjliga tillgång på ljus och luft är signerad Albert Lilienberg och Thure Bergkrantz. Förstadsbanan som övertagits av Stockholms stad förlängdes från Svandammen fram till Telefonplan. Förebilden var bl.a. Siemensstadt i Berlin och arkitekterna Sven Backström och Leif Reinius samt byggmästaren Olle Engqvist, som strax innan uppfört smalhusen "Abessinien" i Hjorthagen för arbetare vid gas- och elverken, anlätades för utbyggnaden. LM-stadens bebyggelse delades upp i kortare lamellhus i tre våningar och gatorna följde topografin för att undvika den torftighet som bebyggelsen i Hjorthagen blivit kritiserad för, men bebyggelsen fick i övrigt likartad karaktär. Genom att dela upp byggnadsarbetarna i olika arbetslag kunde hela serier av hus byggas samtidigt och en mycket stor mängd hus färdigställas på bara några år. Ett hus tog ungefär ett halvår att bygga och under en period färdigställdes ett hus var fjärde dag. Ägare till byggnaderna i LM-staden var två bostadsrättsföreningar, Telle och Tellusborg, bildade av arbetare på L.M.Eriksson och understödda av företaget genom förmånliga lån.

Samtidigt som LM-staden, uppförde Stockholmshem så kallade barnrikehus mellan Höstgatan och Tellusborgsvägen. Barnrikehus uppfördes i huvudsak mellan åren 1937-1947. De byggdes med statliga lån som kom kommunerna till del genom att de uppförde lägenheter för barnrika familjer om minst två rum och kök med varm- och kallvatten, lekplatser nära husen och tillgång till barnstugor. Marken uppläts gratis av staden och hyrorna understöddes med så kallade "familjebidrag". I Stockholm uppförde de allmännyttiga bostadsbolagen Familjebostäder och Stockholmshem barnrikehus.

1940-talets expansion

Aspudden expanderade starkt under 1940-talet. Den äldre stadsplanen med slutna kvarter skrotades och de nya områdena bebyggdes med den nya tidens lamellhus och punkthus i park, till största delen uppförda av allmännyttan. På Aspuddens högre partier uppfördes också privata småstugor, mindre kataloghus med trästomme, på kuperade tomter. Samtidigt skedde en större befolkningsomflyttning i Aspudden. Familjer och yngre flyttade från den äldre centralt belägna bebyggelsen till nyuppförda moderna lägenheter eller småhus i Aspudden eller till andra söderförorter. Manhemsbolaget köptes av Stockholms stad.

LM-staden med sina enkla lameller med pulpettak vid en lätt svängd gata. I fonden den före detta L.M.Eriksson-fabriken, numera konstfack.

Lamellhusen ligger inbäddade i parkmark, mer eller mindre tuktad.

Midsommarkransen växte norrut och söderut under 1940-talet. Längs med Bäckvägen byggdes lamellhus i privat regi och uppe på berget vid Främlingsvägen byggde Stockholmshem en hel enklav av sina typiska smalus. Vid Telefonplan tillkom ett nytt centrum med medborgarhuset Midsommargården innehållande samlingssalar och bibliotek. Vid Midsommarvägen på berget ovanför Södertäljevägen byggde Svenska Riksbyggen punkthus ritade av Olof Thunström på KF:s arkitektkontor. Under pågående krig byggdes brandstationen i hörnet Tellusborgsvägen – Bäckvägen. Genom en extra stark konstruktion och dubblering av brandstationens funktioner inne i berget på andra sidan Bäckvägen, skulle stationens funktion kunna säkras även vid bombanfall.

Hägersten blev 1957 en egen församling. De första åren blev dess huvudkyrka det lilla S:t Sigfrids kapell i Aspudden, medan Uppenbarelsekyrkan uppfördes på berget vid Bäckvägen 1959-1961. Arkitekt för den för tiden ovanligt expressiva kyrkan var Johannes Olivegren.

1960-talets nedgång

På 1960-talet expanderade Aspudden genom att de sista koloniträdgårdarna vid nuvarande Örnbergs tunnelbanestation bebyggdes. Spårvägen lades ner och tunnelbanan drogs fram med station vid Erik Segersalls väg och Örnberg. Men det stora antalet ensamstående äldre i Aspudden gjorde att staden inte prioriterade utbyggnaden av service för barnfamiljer i området, vilket ytterligare försköt ålderskurvan uppåt. Bostadsförmedlingen kritiserades även för att de skulle ha förvärrat situationen genom att anvisa lägenheter i centrala Aspudden till människor med ”låga krav”, ofta äldre män med socialunderstöd som tidigare bott i rivningsfastigheter inom tullarna. Sanningen var snarare den att de yngre ”skötsamma” som tilldelades lägenheter i Aspudden snart flyttade vidare. Den ökande bilismen på Hägerstensvägen, som efter rivningen av spårvägsspåren blivit fyrfilig, bidrog till otrivseln i området. Diskussioner fördes åren runt år 1970 om man skulle riva ”bullerslummen” närmast Hägerstensvägen, men beräkningar visade att det blev billigare att renovera husen än att riva och bygga nytt. Man genomförde en genomgripande upprustning och modernisering där lägenheternas planlösning ändrades radikalt genom hopslagning av flera bostäder, och helhetsgrepp togs t.ex. om fönstren, som de flesta ersattes av en och samma fönstertyp. Bullret minskade då medborgaraktioner ledde till att man stängde av Hägerstensvägen för genomfart västerut.

Midsommarkransen genomgick en liknande nedgång, om än inte lika djup. I samband med spårvägens nedläggning och framdragandet av tunnelbanan gjordes en citysanering i miniatyr, där flera fastigheter längs med Svandammsvägen revs och ersattes av ett större komplex med domusvaruhus och hyreslägenheter. De alltmer åldrade invånarna utgjorde dock ett svagt underlag för affärer och annan service.

Barnrikehusen på Schlytersvägen i Aspudden, troligen 1940-tal. Foto: Pressbyråns vykort.

Schlytersvägen idag. Stockholmshem har nyligen rustat husen och lagt till balkonger, en lyx som barnrikehusen ursprungligen inte var utrustade med.

Förortens renässans

I slutet av 1970-talet och framåt beslöt Stockholms stad om åtgärder för att förstärka flera närförorter. Genom att bygga bostäder med större lägenheter och bygga flera daghem hoppades man locka tillbaka barnfamiljer, samtidigt som man byggde nya servicehem för den äldre befolkningen.

I Aspudden byggdes ett nytt bostadsområde, Örnbacken, på berget ovanför Nobels fabriker i Vinterviken. Denna del hade tidigare lämnats obebyggd på grund av explosionsrisken vid nitroglycerintillverkningen, men nu ansåg man sig kunna bemästra riskerna. Vid ungefär samma tid sanerades Aspuddens centrala delar. Äldre byggnader revs och flera nya bostadshus uppfördes vid huvudgatan Erik Segersälls väg.

I Midsommarkransen byggdes det stora äldrecentret Kastanjen och nya bostäder tillkom norr om Fastlagsvägen och i kvarteret Silvergranen, ett tidigare glest bebyggt kvarter, delvis med småindustrier, mellan de tidigare spårvagnsspåren och tunnelbanan.

Under 2000-talet har Stockholms invånarantal ökat i allt större takt, både genom inflyttning och barnafödande. Bostadsbrist och höga priser i innerstaden har medverkat till att närförorterna utgjort ett alltmer lockande bostadsalternativ. Flytten av Konstfackskolan till den gamla Erikssonfabriken har bidragit till både Midsommarkransens och Aspuddens popularitet och många små affärer och kontor har öppnat i gamla kvartersbutiker. Under 2000-talet byggs en stor mängd nya bostäder i båda förorterna, främst på gamla industritomter, men även på så kallade lucktomter.

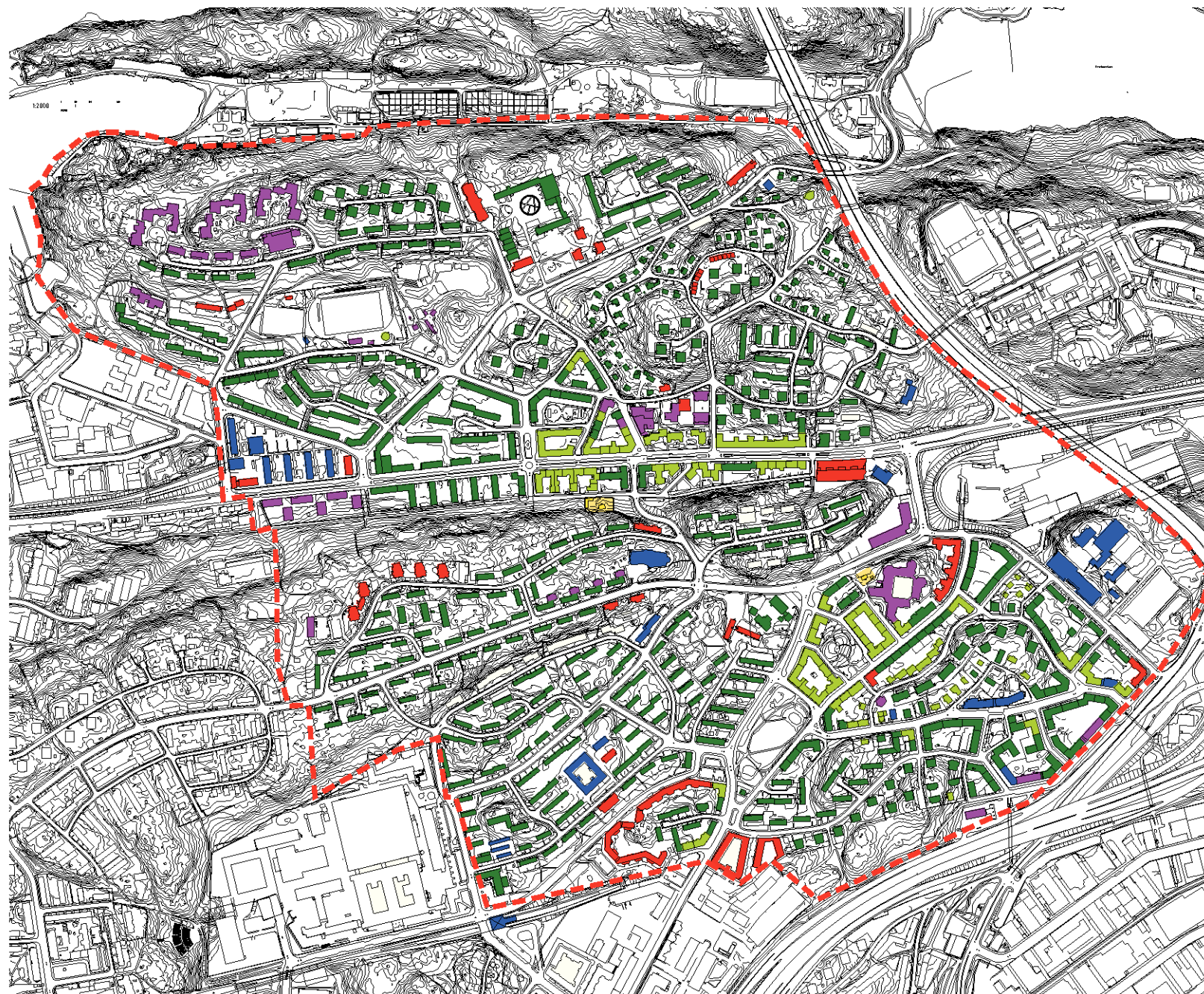

Majstångsvägen i Midsommarkransen. Serviceboendet Kastanjen från sent 1970-tal har en avvikande volym och utformning inne i kvarteret. Delen mot gatan närmast den äldre stenstaden har däremot anpassats helt vad gäller storlek, material och detaljering, men huset bär tydligt sin tids stil.

Svandammsplan i Midsommarkransen. Huset till vänster har genomgått en hårdhänt renovering men dess volym och våningshöjder berättar ändå att det är ett äldre hus. Grannhuset är från tidigt 1990-tal och utfört i en efterhärmande stil, men är en våning högre.

Karta - Bebyggelsens ålder

BEBYGGELSEKARAKTÄRER

Vad karaktäriserar området i stort?

Aspudden och Midsommarkransen har karaktären av tät stenstad i de äldsta, mest centrala delarna. Det är dessa gatustråk man rör sig i och möter vid tunnelbanestationerna Aspudden och Midsommarkransen och där finns service och verksamheter samlade. Därför är stenstadskaraktären mycket påtaglig och identitetsskapande i båda stadsdelarna. Redan på baksidan av de centrala kvarteren luckras dock den täta staden upp. De slutna kvarteren öppnar sig mot soliga väderstreck och gatorna intill är bebyggda med hus i park; villor, punkthus, tjockhus eller lamellhus.

Aspudden och Midsommarkransen präglas av de topografiska förutsättningar som skärgårdslandskapet i Stockholm ger. I båda stadsdelarna finns de typiska höga norrvända förkastningsbranterna och däremellan ett kuperat landskap med tidigare uppodlade sänkor och skogklädda kullar. Entrén till båda stadsdelarna sker framför allt genom den dalgång som löper ända fram till Årstavikens vatten. Närheten och kommunikationerna med staden och industrierna i Liljeholmen var viktiga parametrar för den första bebyggelsen.

Den första förstadsbebyggelsen i Aspudden är placerad på slät mark i den nyss nämnda dalgången. De första kvarteren som byggdes i Midsommarkransen låg likaså på slät mark, medan kullarna lämnades som parkmark eller blev villatomter. Medan stenstaden håller sig på plan mark breder husen i park ut sig över hela topografin. Bebyggelsen utnyttjar naturen och förstärker dess karaktär genom att variera hushöjder och husens placering. Bebyggelsen är samlad i enklaver som ska kunna ses och kännas igen på långt håll. Vissa enklaver markerar en slutpunkt för stadens utbyggnad, medan andra öppnar för framtida expansion. Mängden hus i park överträffar i omfång vida stenstadskärnorna. Husen i park innehåller koncentrerade centra med service och verksamheter vid tunnelbanestationerna Örnberg och Telefonplan. Även bland husen i park finns verksamheter och service i bottenvåningarna. Den är dock mer utspridd och vissa bebyggelseområden innehåller få eller inga verksamheter.

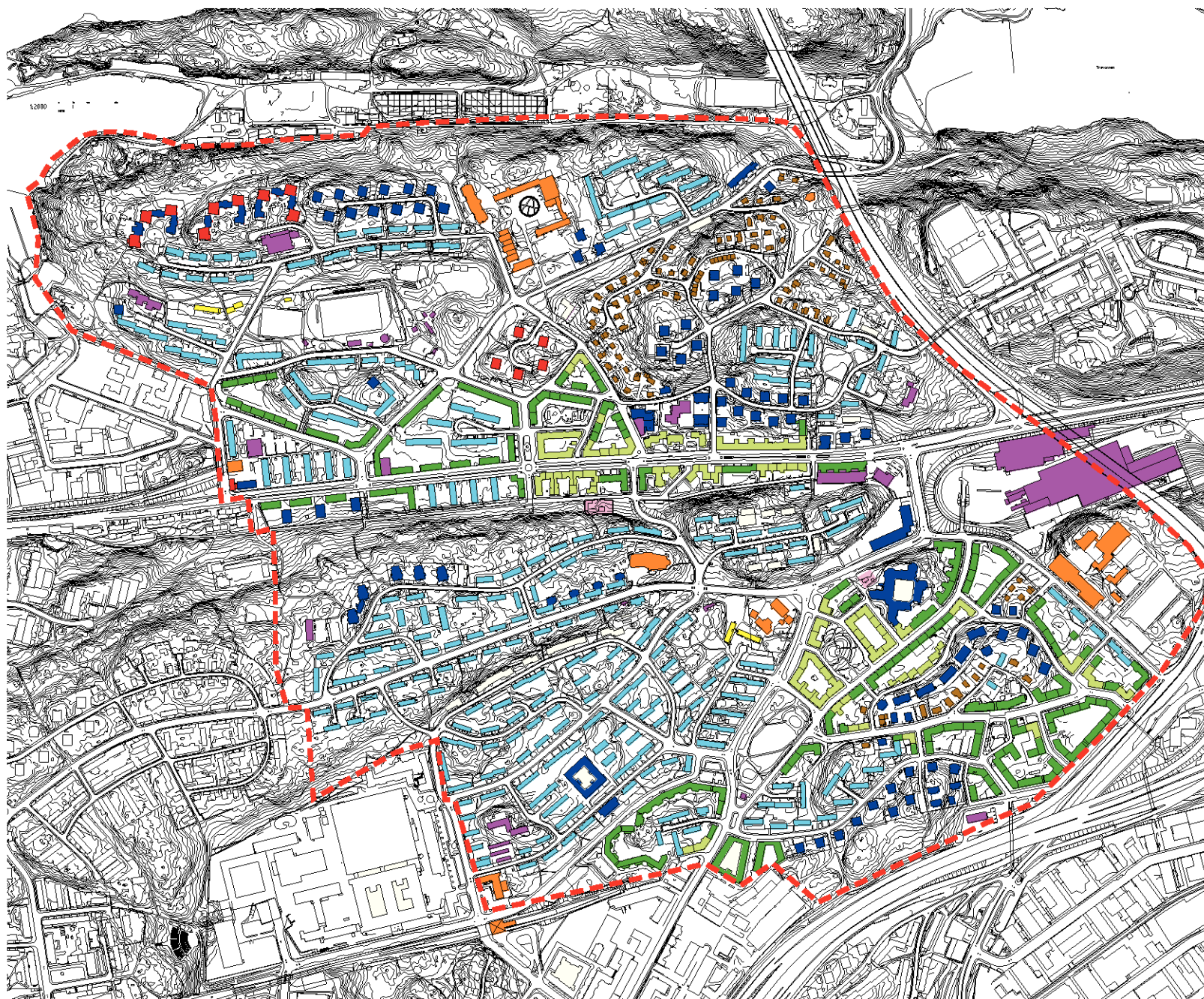
Flygfoto över Aspudden runt 1955. Den äldsta bebyggelsen ligger på plan mark. De kompletterande lamellerna är byggd längs med höjdryggarna och punkthusen accentuerar topparna. Källa: "Stenstäderna på landet"

Del av villaområdet i centrala Midsommarkransen runt år 1928. Villorna är placerade på höjden. Källa: "Stenstäderna på landet".

Karta - Bebyggelsetyper

- Torp äldre än förstaden*
- Ursprunglig förstadsbebyggelse i slutna kvarter, ca 3 våningar*
- Kompletterande förstadsbebyggelse i slutna kvarter, upp till 5 våningar*
- Lamellhus/småhus i park, 3-4 våningar*
- Punkthus/tjockhus upp till 5 våningar*
- Villor/radhus*
- Kyrkor, skolor och annan samhällelig service som tydligt annonserar sin funktion*
- Låg bebyggelse, 1-2 våningar, med skilda verksamheter som daghem, affär, bensinmack etc.*
- Högre bebyggelse, skivhus och punkthus, 6-8 våningar*
- Tillfälliga byggnader*

Förstad och vinstmaximering

Stadsplaneidealen vid 1900-talets början har varit styrande för utformningen av gator, kvarter och hus. Sättet att anamma och utnyttja de av naturen givna förutsättningarna till slingrande gator, fondmotiv, oregelbundna kvartersformer och hushöjder som följer topografin skiljer sig från innerstadens rutnätskvarter. Det romantiska förhållningssättet till naturen och historien återspeglas i bebyggelsens utformning. Den nationalromantiska stilen med högresta tak, torn, burspråk, användning av natursten eller tegel som ornament på i övrigt slätputsade fasader samt oregelbundet placerade och utformade fönsterpartier var en för tiden modern tolkning av en historisk stadsbebyggelse.

Formspråket lämpade sig synnerligen väl när man ville tänja på stadsplanens bestämmelser om hushöjder, eftersom exempelvis tornuppbyggnader och bostäder under de branta takfallen inte räknades in i fasadhöjden. De anlidade arkitektfirmorna var väl bevandrade i hur man maximerade byggrätterna. Jämfört med illustrationerna i byggföretagens reklambroschyrer fick bebyggelsen en större skala, men som vi idag fortfarande kan se är avsevärt lägre än i innerstaden. Stadsplanebestämmelserna som tillät tre hela våningar mot öppna platser eller breda gatustråk och två hela våningar mot smala gator avspeglas i bebyggelsen.

Hygien och modernism

De slutna stadskvarteren med gårdshus och enkelsidiga eller djupa lägenheter gav invånarna ojämn tillgång till det ljus och den luft som man vid 1900-talets början förstod var en förutsättning för människors hälsa. På 1920-talet byggde man i Stockholm därför storgårdskvarter, t.ex. Röda bergen i Vasastaden, men först under 1930- och 40-talet uppnådde man, som man ansåg, den ultimata formen av demokratisk och hälsosam bebyggelse med hus i park; lamellhusbebyggelse med genomgående lägenheter, stora fönster mot solen och naturmark runt husen där barnen kunde leka och inandas trädens "ozon".

I Aspuddens och Midsommarkransens centrala delar byggde man under början av 1930-talet vidare på de äldre stadsplanernas kvarters- och bebyggelseformer. För att åstadkomma bättre förutsättningar för allas tillgång på ljus och luft ändrade man planerna genom att öppna upp kvarteren mot något soligt väderstreck. Eftersom det minskade byggrätten komprimerades byggherrarna genom högre hushöjder. I praktiken betydde det inte så mycket, då man redan tidigare byggt så många som fyra våningar där planen föreskrev två. Midsommarkransen präglas särskilt mycket av funktionalistisk bebyggelse inpassad i en äldre struktur. Området runt tunnelbanans södra utgång utgör idag ett centrum som till största delen består av sådan bebyggelse.

"Framtidsperspektiv", del av reklamaffisch för Midsommarkransen år 1910. Lägg märke till den låga skalan i hyreskvarteren och villorna på höjderna. Källa: "Storstockholms bebyggelsehistoria".

Mot Hägerstensvägen föreskrev stadsplanen tre våningar, men tack vare inredda vindar, gavelpartier och höga socklar lyckades man tänja på bestämmelserna.

Med LM-staden, som byggdes under 1930-talets senare del, nådde man tidens ideal om en funktionell stad. Bebyggelsen är homogen och enkel med slätputsade fasader i tre våningar, enstaka balkonger och flacka pulpettak. Byggnaderna är placerade i naturmark där så få ingrepp som möjligt gjorts i topografin. Marken är hårdgjord endast vid entréerna och långa stråk av sammanhållen naturmark har sparats mellan husen och gjorts tillgänglig via enkla gångstråk och trappor.

På 1940-talet fick de båda stadsdelarna i stort sett den utsträckning de har idag. Den kraftiga expansionen av områdena skedde enligt samma modernistiska ideal som tidigare och nu exploaterades även höjderna med flerbostadshus. Husen varierade oftast mellan tre och fyra våningar. Lägenheterna blev större till ytan och därmed ökade husens djup något. Lamellhusen i park ligger längs med sluttningarnas höjdkurvor. På t.ex. Främlingsvägen bildar husen en siluett som förstärker höjdstreckningen, men oftast följer lamellhusen trädskronornas höjd. På särskilt kuperad mark uppfördes punkthus som skjuter upp över trädtopparna och accentuerar höjden. Bebyggelsen är samkomponerad med topografin och naturmarken fungerar ofta som ett podium.

1940-talsfasaderna är putsade eller av tegel under flacka sadeltak. De områden som Stockholmshem har byggt utmärker sig genom användningen av rött fasadtegel i mycket stor utsträckning. Fasadmateriell och sadeltak var en följd av materialbrist under kriget. Det var både brist på armeringsjärn för betonggjutning och asfalt för behandling av plana tak. Men utöver det fanns en formvilja som yttrade sig i en viss oregelbundenhet, entrédörrarna gavs olika karaktär, franska fönster med smidesdetaljer dekorerade fasaderna och lameller kunde ställas samman så att de bildade öppna gårdsrum och samlade flera butiker till ett centrum i miniatyr.

I stadsdelarna finns få inslag av 1950-70-talsbebyggelse. Vid nuvarande Örnberg finns några kvarter med lamellhus från denna tid. De skiljer sig från den tidigare bebyggelsen genom att de i mindre mån vänder sig mot omgivningen. Husen har platta tak och husdjupet har ökat då lägenheterna blivit ännu större.

Upprustning och förtätning

De senaste dryga trettio åren har präglats av en vilja att återupprätta närförorten. De tillägg som gjorts är bostadshus med stora lägenheter anpassade till barnfamiljer, samt servicebyggnader för de riktigt unga och de riktigt gamla. Daghemmen är oftast låga paviljonger med ljusa träfasader. De har en lätt karaktär, som om de är tillfälliga gäster i området, och de omges av inhägnade gårdar. Under 2000-talet har tillfälliga daghemspaviljonger uppförts för att tillgodose det ökade barnafödandet. De är inte anpassade till stadsväven utan uppförda enbart för att tillfälligt utöka antalet daghemspplatser.

LM-staden med sina slätputsade fasader under pulpettak. I förgrunden Stockholmshems barnrikehus med fasader av rött tegel. Lägga märke till hur topografin sparats, om än inte växtligheten. Den åstadkoms till största delen med nyplantering. Flygfoto ca. 1940. Källa: "Stenstäderna på landet".

Svandammsvägens stenstadskvarter är till övervägande del bebyggda på 1930-talet.

1970-90-talsbebyggelsen som kompletterar kvartersstaden och är uppförd i en befintlig gatumiljö är oftast helt anpassad till denna i skala och med en efterhärmande stil som idag kan ses som pastischartad. Där bebyggelsen uppförts på tidigare oexploaterad mark visar den tydligare sin tids arkitekturstil. Det rör sig ofta om djupa byggnader under dominerande tak. Fasaderna består av tegel i flera kulörer och har kraftfulla balkonger.

Under 2000-talet har en reaktion kommit på det postmoderna dekorerade byggnadssätt som hämtat sin inspiration från traditionella byggnadsstilar. Istället syns en återgång till modernismens stramare byggnadssätt. Denna stil har bland annat använts vid kompletteringar i befintliga strukturer, men byggnaderna skiljer ändå ut sig från befintliga hus. Större lägenheter och parkering inom byggnaderna driver upp husdjupen, hissinstallation medför ofta ökande antal våningar och många byggbolag vill skapa attraktiva boenden genom att ge alla lägenheter en balkong. Byggnadernas anslutning till mark behandlas ofta styvmoderligt liksom själva markbehandlingen. Parkeringslösningarna skiljer sig från den äldre bebyggelsen, med garage och förhöjda sockelvåningar med infarter till överbyggda gårdar. Det kännetecknande för den nya bebyggelsen är också att den tillför en ny skala till de gamla förorterna, antingen avsevärt högre och större byggnader på industritomter eller något högre och bredare byggnader vid anpassning till befintlig bostadsbebyggelse.

Vattenledningsvägen. Byggnaden till vänster är byggd i början av 2000-talet. Den har en anpassad äldre stil, men en större skala, både i höjd och utbredning. Ju längre ner i backen man kommer, desto högre tornar huset upp sig.

Nytilskotten längs med L.M.Erikssons väg är byggda i en väsentligt större skala än lamellhusen i LM-staden. Storleken relaterar istället till telefonfabrikens högre byggnader i området strax intill.